
“Born out of Crisis, Buried by Catastrophe”

Central Europe as a Project Doomed to Failure

Weronika Parfianowicz

Abstract: In her paper, the author examines images of Central Europe created in various popular genres (campus novels, quasi-guidebooks, films, essays) as well as interpretations of the Central European myth from countries of the region. The aim is to reflect on two main Central European narratives. One is a vision of retrospective utopia of lost harmonious coexistence of cultures, religions and nations. The other – an image of the “misery of small Central European states”, of a backward region, immersed in never-ending ethnic conflicts. The author seeks to address the question of how these narratives influence the interpretation of the systemic transition process and of contemporary problems that the region is facing.

Keywords: Central Europe; transition; stupidity; nationalism; neoliberalism

---

A city infinitely rich in this, and no less lacking in that, Slaka is [...] the historic capital and quite the largest metropolis of that small dark nation of plain and marsh, mountain and factory known in all the history books as the bloody battlefield [...] of central eastern Europe. Located by an at once kind and cruel geography at the confluence of many trade routes [...] it is a land that has frequently flourished [...], but has yet more frequently been pummelled, fought over, raped, pillaged, conquered and oppressed by the endless invaders [...]. This is a country that has been now big, now small, now virtually non-existent. [...] so confused is its past that the country could now be in a place quite different from that in which it started. And so its culture is a melting pot, its language a *pot-pourri*, its people a salad (Bradbury, 1983/2012, pp. 1–2).

In the 1980s, when Western intellectuals debated over the “tragedy of Central Europe”, Malcolm Bradbury, author of popular novels that paint a satirical portrait of the world of academia, described in his *Rates of Exchange* Slaka, the capital city of an unspecified communist country visited with a series of lectures by the protagonist Doctor Petworth, who then becomes embroiled in a string of absurd adventures. While many authors and thinkers from both sides of the Iron Curtain were quite taken by the retrospective utopia of Central Europe as a region of harmonious co-existence of a multicultural, multireligious and multinational community, Bradbury jibed at these lofty narratives, underpinned by martyrdom, unintelligible from the perspective of a Western observer, and ruled by a murky logic.

Bradbury was neither the only nor the first author who decided to locate a fictional land governed by its own irrational laws in Central / Central Eastern Europe. According to the words of the French literary scholar Xavier Galmiche, already in the Enlightenment, Central Europe, or Central Eastern Europe, began to play the role of New Abdera, that is a space used “to illustrate the divergence from the cultural norm” (Galmiche,

2013, p. 146). The genre of entertaining and precautionary “tales of miserable lands”, developing both in Western Europe and in the region itself, gained great following in the second half of the twentieth century, and their prototype might have been the fictional Syldavia, travelled by Tintin, the protagonist of popular comic books, before the outbreak of World War II. I would like to make these “amusing tales” the point of departure for reflections on the fates of various projects of Central Europe and on the condition of its inhabitants, as the conclusions to be drawn from humorous and satirical narratives are usually very sad.

“Typical Products of the New Spirit of Postmarxist Entrepreneurial Capitalism”

Popular culture fed on the images of Central Europe as a backward, bizarre region characterized by archaic customs, outdated social relations, illogical behaviour of its inhabitants. The post-Yalta division of the continent and the isolation of its eastern part fostered the strangest of fantasies about the “kidnapped part of Europe”, and the political regimes that ruled the countries of this region, with their appetite for total control, facade and spectacular rituals, proclivity for corruption and bureaucracy, provided fodder for the imagination of filmmakers, authors of novels and comics, and were the topic of various, not only satirical, speculations. Central and Eastern Europe was often the location of imaginary states and cities, it became the endless source of characters the likes of Count Dracula or the Moldavian prince Michael, who brought extra chaos into what was already a complicated life of the heroes of *Dynasty*. The otherness of Central Eastern Europe was seen either through a satirical lens, as in *Rates of Exchange*, in which the confrontation of a Western man with the communist regime was the catalyst of absurd and comical situations, or in a demonic convention, as part of the “empire of evil”, in numerous action and spy stories.

Against expectations, this convention did not exhaust itself after the fall of the Iron Curtain. To the contrary: the process of transformation, the profound social change, the specific “turbo-capitalism” became a fetching subject, both to the authors from this region¹ and to the Western pop culture. In one of the novels of Jonathan Franzen, popular writer and author of best-selling *Freedom*, the protagonist, who like Doctor Petworth is an academic teacher, arrives in Vilnius of the 1990s, which turns out to be a devastated city of mounting absurdities, unbelievable corruption and a hub for human trafficking.

---

1 The frenetic and oneiric images of the economic transformation in Central Eastern European countries, underpinned by black humour, can also be found in the Czech novel *City, Sister, Silver* by Jáchym Topol (Topol, 2000) and in the short stories by Ukrainian writer Serhiy Zhadan (*Anthem of Democratic Youth*, Zhadan, 2006).

Lithuania.com was officially launched on 5 November. A high-res banner – DEMOCRACY PAYS HANDSOME DIVIDENDS – unfurled to the accompaniment of sixteen joyful bars of the “Dance of the Coachmen and Grooms” in *Petrushka*. Side by side, in a rich blue graphical space below the banner, were a black-and-white *Before* picture (“Socialist Vilnius”) of shell-scarred facades and shattered lindens on the Gedimino Prospektas and a luscious colour *After* photograph (“Free-Market Vilnius”) of a honey-lit harborside development of boutiques and bistros. (The development was actually in Denmark.) [...] All in all, he found Vilnius a lovely world of braised beef and cabbage and potato pancakes, of beer and vodka and tobacco, of comradeship, subversive enterprise, and pussy (Franzen, 2001, pp. 564, 569).

A somewhat similar vision of the postcommunist reality is revealed in *Thinks...*, one of the recent novels by David Lodge, another popular author of the academic novel genre. It features an account of a visit that the protagonist, an English professor of neurolinguistics, pays in Prague.

My publisher, Miloš Palacký [...] turned out to be a typical product of the new spirit of post-marxist entrepreneurial capitalism, a genial but wily character who had conjured up all this publicity without laying out a single *koruna* himself apart from picking up the bill for lunch one day (cauliflower soup with dumplings, roast wild boar with dumplings, fruit dumplings with dumplings)... (Lodge, 2002, p. 218)

Besides the traditional jokes about cuisine and cunning beneficiaries of the hasty economic transformation, in Lodge’s book there also appears the character of Ludmila Lisk, an assistant at the Faculty of Psychology, who looks after the lecturer during his visit and who is willing to do anything in return for an invitation to a prestigious conference organized by him in Great Britain. She confirms the stereotypical image of Central Eastern Europe as a backwards region, whose female inhabitants can offer only sexual services (seeing as they have little to offer intellectually):

[...] when she was getting dressed to go home she asked me if she could give a paper because then she could apply to the British Council for a travel grant... I said the programme was already full (a lie) but she could do a poster if she liked... I could hardly say less having just fucked her... but the Council won’t think a poster is worth a travel grant... I trust... (Lodge, 2002, p. 221)²

Where the authors of academic novels at least try to uphold some semblance of balance when it comes to administering mockery against the people of the “West” and of “Central Europe”, the authors of the quasi-guide *Molvania: A Land Untouched by Modern Dentistry* from 2004 take complete liberty in exploiting just one type of comicality, shown by the cover, featuring a photograph of an older man raising a toast, whose smile is to be an illustration of the eponymous diagnosis.³ Xavier Galmiche offers the following description of the sources of the usually unrefined humour characteristic of these types of narratives:

---

2 It is interesting that this subject returns with such frequency precisely in the academic genre novels, and the characters confronted with the Central European reality are usually representatives of academia (Lodge himself visited Central Europe on a number of occasions in the 1980s).

3 Cf. website promoting this publication <http://www.molvania.com/molvania/>, accessed 4.12.2016.

In a nutshell, the success of this rather heavy-handed comicality is on the one hand – from the sociohistorical perspective – based on the exploitation of the civilizational shift felt by the observers who cannot believe the spectacle of identity claims (national and memory-related) of these countries from their establishment to the aggravation resulting from the disappearance of the yoke of the USSR. In an abstract sense, this is about “those from the West”, citizens of the central culture, looking at the dreadful reality of peripheral regions, with a mix of compassion and mockery (in other words: with a colonial gaze). [...] the Molvanian mental construction [...] is based on a network of complex, devaluing conceptions. (Galmitche, 2013, p. 138)

In the descriptions of Slaka or Molvania, or of Vilnius or Prague undergoing transformation, we can find traces of auto-irony in between the lines, indicating that the object of satire are not (or at least: not only) “the miserable countries”, but rather the lack of knowledge and stereotypes held by the “average person” in the West and his or her colonial attitude toward the inhabitants of this region. As in other similar humorous representations, this manoeuvre is nevertheless marked with ambiguity because it makes it possible to smuggle in jokes about the cultural differences of peripheral regions disguised as quips about the ignorance of Western tourists. At the same time, it allows for the deflection of accusations about the openly sexist nature of certain passages in the prose of Lodge or Franzen: it is not about sexism, it is about branding the sexism imbued in the Western look at the “other Europe”. And if a joke or two about “pussy” can be smuggled in while admonishing sexism, all the better.

Longing for Odczapów

Yet placing fictional lands in Central Europe and inventing alternative versions of history for them is not only practiced by Western authors, and these musings don't always boil down to painting portrayals of miserable, albeit amusing, lands. This is best illustrated with the example of one of the most spectacular invented cities, Odczapów, through which readers are guided by Paweł Dunin-Wąsowicz and Andrzej St. Rodys in their *Przewodnik dla turystów mentalnych* [A Travel Guide for Mental Tourists] (Dunin-Wąsowicz & Rodys, 1999). The travel guide to Odczapów⁴ fits into the tradition of per-siflage, mystifications and literary games, deeply rooted in the cultures of Central Europe. Odczapów is a city patched together from Central European myths and nostalgic narratives, from everything that we could consider Central European folk kitsch, and that at the same time becomes the essence of Central Europe. Tracing inspirations that the authors of *Przewodnik* may have used, it is worth mentioning a small book with a cult following in some circles. *Wstęp do imagineskopii* [An Introduction to Imaginoscopy] by Ślędz Otrembus Podgrobelski is, among other things, a fictional scientific bi-

---

4 The name Odczapów derives from the Polish phrase *od czapy*, meaning “random, beside the point”.

ography of “the founder of the Imperial and Royal Institute for Increasing Imagination in Vienna”, Jeremiasz Apolon Hytz, who

worked as a pharmacist in the small town of Podhajce in Podole, at that time within the borders of Galicia. Self-taught in the domain of humanities, he had a keen interest in philosophy [...]. At first, he published his dissertations in German in the Munich-based journal *Die Halbstunde der Philosophie*. He also exchanged correspondence with many outstanding minds of his time, such as Spencer and Wiese. He actively participated in numerous conventions of the Imperial and Royal Philosophical Society in Vienna. (Śledź Otrębus Podgrobelski, 1992, pp. 22–23)

Even though the location is not identified as Central Europe, one can make out clearly enough the play with the imagery of Galicia and the Habsburg Monarchy, along with its network of peripheral scientific institutions of grandiose ambitions, uncountable number of provincial printing houses that published advertising fliers, esoteric brochures and scientific works that were not recognized anywhere, with the inextricable ethnic, national and religious entanglement and, finally, with an army of cursed third-rate artists, visionaries and unappreciated inventors. Paweł Dunin-Wąsowicz draws freely from this mythology also in his short story *Mittleuropa*, originally published in *Lampa*, at the time still an artzin, and later reprinted in the travel guide to Odczapów.⁵

Jakub Zumbeispiel is about 40 years old. [...] He lives in a corner tenement house, somewhere in Central Europe. [...] He lives off the income that a molasses factory inherited from his grandmother should be bringing. The molasses is made from Bulgarian watermelons. The factory is managed by Jakub’s closest friend, Hersz Glogower, a black-haired man of Mosaic persuasion. [...] They often talk about Freud. (Dunin-Wąsowicz, 1999, p. 47)

Odczapów occupies a special place on the map of fictional Central European lands, because it has been created by authors originating from the region. Their travel guide is not only a simple continuation of the local Abderian traditions (of which Galmiche writes that they are associated with the different Central European *Kocourkovs* [Noodle-doms]), but also seems to be the opposite of Slaka or Molvania. As Paweł Gołoburda wrote, “this nostalgic and mocking fantasy, devoid of the fundamental antinomies that make life in Molvania so difficult, represents a less typical humour that incorporates a creative breadth of free imagination with a poetic precision of distant associations” (Gołoburda, 2011, p. 29).

Thus, the travel guide to Odczapów does not offer any ironic commentaries about the absurdities of life in (post)communist countries (although there is no shortage of nostalgia for regional socialist utopias which the Central European discourse quite ef-

---

5 We should see Odczapów in the context of literary games, of which Dunin-Wąsowicz is quite keen: in his *Widmowa Biblioteka* [Phantom Library] he made a list of books existing only in the novels of other writers, in *Warszawa Fantastyczna* [Fantastic Warsaw] he described alternative visions of the capital as painted in Polish prose. In his enthusiasm for this kind of games he is similar not only to Śledź Otrębus, whom, along with Paweł Gołoburda, he brought out of oblivion on the pages of *Lampa* (cf. Gołoburda, 2008), but also to Malcolm Bradbury. Besides the novel about a fictional Central European country, Bradbury also authored a fictional biography of Henry Mensonge, a representative of the deconstruction current in the humanities, who deconstructed his own self (Bradbury, 1987).

fectively effaced from its imaginary). What comes forth is the disinterested pleasure of creating an entire microcosm, with the Oecumenical Institute of Space Research, the Workers' University, Café Little Affair and the line 9 bus that connects the Freight Station with streets bearing names such as Ku Drzazdze (Sliver Way), Hersz Glogower, Lauren Bacall, Revolutionary Act, Turkish Delight and High Heels. Odczapów is also, to a certain degree, a utopian space, in which the myth of oecumenical cohabitation of nations, cultures and religions, rooted in all kinds of Central European narratives, is realized. The “nostalgic and mocking” convention – references to the Habsburgian imagery, the poetics of absurdity and, finally, the belief that Central Europe, as if an enormous entertainment park or a circus tent, is a space where various norms and laws are suspended and people can change their identities as in a kaleidoscope – is not typical only of the authors from this region. They have also left their mark on the works of many Western artists, who cultivate the “myth of Mitteleuropa” in their own, often fickle, way. One of the recent examples of a play on the Central European mythology is Wes Anderson's film *Grand Budapest Hotel* (Anderson, 2014), and references to it can also be found in the “Vienna episode” of John Irving's novel *The Hotel New Hampshire* (Irving, 1981).⁶

The call to make your own Central Europe, contained in the travel guide to Odczapów, tempts us to develop our tale in the direction of different do-it-yourself practices characteristic of this region, such as hand-made production and recycling, of material objects as well as ideas and texts of culture. This could be a tale of a region where weakness, shortcomings and dilettantism have been turned into virtues, where what is used, “second-hand” acquires a new lustre, revived by fresh meanings and content. Such narratives – finding value in what is weak and fragile, showing the creative potential of those functioning on the peripheries, far from the mainstream culture, and exposing spontaneous, grassroots, ephemeral and unprofessional acts that transform the space of Central European cities, towns and villages – are fortunately an increasingly frequent occurrence.⁷ For this reason, we can allow ourselves – or, better said, we have the unpleasant duty – to take a closer look at the less palatable side of “amusing tales of Central Europe”.

---

6 Of interest is the topos, shared by both authors, of a somewhat dilapidated hotel, which becomes a metaphor for the fate of the entire region, whose days of glory are long gone, but which still shows traces of old grandeur, and is a meeting point of all kinds of castaways of various provenance and professions.

7 Two of the most important publications are Tomasz Rakowski's study *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy* [Hunters, Gatherers, Practitioners of Powerlessness] (Rakowski, 2009) and the collective volume *Niewidzialne miasto* [Invisible City] (Krajewski, 2012).

We Were Stupid – We Still Are

Seeking the sources of Central Europe's otherness, Xavier Galmiche noted:

The concepts of the Other, which unfold in the variations of the topos of Neo-Abderes, [...] also correspond to the image of the Self: this model, whose components are purely cultural representations, invites the discovery in a comic mode of the threshold from which the existence of the Other (seen as the Other because of his or her utter stupidity) becomes possible in the social sphere. (Galmiche, 2013, p. 141)

Within this context, Central Europe may become a "bearable" neighbour of the West only once its otherness is recognized in the categories of stupidity, inferiority, ridiculousness. We would like to blame these labels on the colonial perspective, which is inherently inscribed in the "tales of miserable countries". Yet these narratives bring plenty of images which cannot be boiled down to merely a "(post) colonial fantasy": even though described in a satirical convention, often in ways transgressing the boundaries of good taste, problems such as poverty, discrimination of women, corruption, ruthless capitalism or xenophobia are indeed a part of the Central European reality. Even Dunin-Źasowicz's vision, drawing from the idyllic images of Habsburgian mythology, may be understood as an ironic footnote to this myth, because it shows it as wishful thinking – a phantasmagoria which can only come to life in a fictional space.

The "tales of miserable countries" are frequently countered with exalted and proud apotheoses of this region's history and culture. More interesting, however, are those responses whose authors take up critical analysis of Central European reality. Their diagnoses often preceded, or coincided with, the satirical narratives from the West, but what works to their benefit is that they are not burdened by the ambiguity of the colonial perspective, and their authors, instead of adopting the popular strategy of confessing someone else's sins, chose the much less popular and much more painful practice of acknowledging their own faults. In other words, they appropriate the labels that the West has placed on Central Eastern Europe, not so much in order to deconstruct them, as for a paradoxical identification: indeed, we were, and still are, stupid.

Richard Wagner wrote in his 1985 text (published in Polish in a 1994 issue of *Krasnogruda* as "Wśród braci (Skorowidz wschodnioeuropejskiej nienawiści)" [Among Brothers: An Index of Eastern European Hatred]):

Eastern Europe is a small region, with borders traced as if by an uncertain hand. The Eastern European country is uncomfortable. Life here resembles travelling second class. The Eastern European country is young. It has only existed for the span of a single human life. [...] Eastern European nations don't have much love for one another. When one looks at another, they are consumed by fear, as if scared of their own selves. [...] An Eastern European nationalist looks deep into the history of his nation. [...] He sees everyone as if through a haze; those deranged, pompous neighbouring nations, who think of nothing but correction of borders and who pretend to be something special. He sees them completely clearly in this haze, and they see him. And since he can't get to them, he spews words, and since they can't get to

him either, they, too, spew words, and this is a repertoire whose origins are lost in the depths of history, and whose beginning is so distant that it simply has to be true. (Wagner, 1994, pp. 201–202)

The discussions about what is and what should be Central Europe, held since the late 1970s and early 1980s, are dominated by two main approaches to this problem. The first one invokes the retrospective utopia of this region as a space of extraordinary cultural variety and richness; a place where cultures, religions and nations intertwined. These narratives underscore the values that this unique mosaic brings / used to bring / could bring to European culture. On the opposite pole, there are voices asserting that such a Central Europe never existed, that for centuries it has been a region torn by ethnic and national strife, civilizationally backwards, forever threatened by the prospect of civil wars, and that it is for the sake of protection against this phantasm, and not returning to the alleged “golden era”, that Central Europe should materialize as a cultural, social and political project of deflecting potential conflicts and arranging neighbourly relations according to new rules. Stupidity, immaturity and short-sightedness are recurring categories and rhetorical devices in these discussions,⁸ frequently brought up, albeit not always directly, in order to show the source of failure of the Central European project, defined as model coexistence of various nations, religions and cultures within the same geographic area.

Critical reflection over these projects was an irremovable element of debates held in the 1970s and 1980s, even though for obvious reasons it reached broad audiences less frequently, and it enjoyed lesser popularity than the idyllic visions of peaceful coexistence. Already in the third issue of the *samizdat* magazine *Obóz*, readers found a polemical dialogue between the “Optimist” and the “Pessimist”, concerning the future fate of Central Europe. The “Pessimist” expressed his doubts as to the likelihood of this project ever becoming reality.

It is not the Russian rule that impedes unification, to the contrary: the inability of the small nations to come together allows Russia to rule them. [...] In everyday life, the situation described above is manifested in animosities that neighbouring peoples harbour for one another, animosities that transform into hatred and nationalistic blindness. There are no exceptions to this rule; we all know that the greatest enemies of the Poles are the Katsap, the Heinie [*Szwab*] and the Bohunk [*Pepik*]; of the Ukrainians – the Lyakh [*Pole*] and the Rus; of the Hungarian – the Rumun [*Romanian*] and the Tot [*Slovak*], etc. All of them hate the Russki and the Gypsy. For the time being, this is probably the only possible plane of some agreement. But is it the kind of agreement we want? (Pesymista, 1981)

---

8 In fact, the concept of stupidity plays a special role in the history of thought / ideas / intellectual life of Central European countries. In the Polish culture, to stay with the examples closest to us, maturity, and the inexorably connected “immaturity”, have been key categories in describing the struggles with historical processes and civilizational challenges at least since the times of Stanisław Brzozowski and his critique of “infantile Poland”. Marcin Król’s confession: “we were stupid” (Król, 2015) has become in the recent years a collective motto for an entire wave of (self-)critical and account-settling reflections and summaries of the results of Polish transformation of the last 30 years.

A similar dialogue stirred up the Czech public opinion even earlier, in 1968, when, in response to Milan Kundera's emotional *Czech Destiny*, written in the aftermath of the Soviet invasion of Czechoslovakia, Václav Havel wrote *Czech Destiny?*, in which he cast doubt on the mythology upon which Central Europe had been founded as a region affected by unjust twists of fate:

The world is not comprised [...] of witless and unrestrained great powers and clever and constrained small nations. To [...] speak of a "Czech destiny" is to deflect attention from the real causes of our present situation and from the real possibilities for its solution; and it is to absolve ourselves of the unpleasant task of reflecting critically on various ideological dogmas, prejudices and illusions; and it is to dissipate the concrete and demonstrable responsibility of concrete, nameable figures into an impalpable universe of vague historical parallels and abstract contexts. (Havel, n.d., p. 4)

To paraphrase the words by Kundera and Havel, allowing ourselves a certain rhetorical exaggeration, we could say that the "tragedy of Central Europe" was a tragedy of "small stupid nations" who did not recognize their condition and their limits.

The political transformation, which was to be a gauge for the utopian visions of Central Europe conjured since the 1960s, showed that the voices of "pessimists" diagnosed the situation in the region more accurately. According to Krzysztof Czyżewski, "the 1989 Autumn of Nations paradoxically ended in a failure of the idea of Central Europe and of the intellectual grouping that championed it" (Czyżewski, 1994, p. 12). The editor-in-chief of *Krasnogruda* went on to list the factors that contributed to this:

one-sidedness in writing about the history of our part of Europe (emphasizing the good coexistence and colourfulness of local life while omitting the, after all, quite significant dark spots); the much stronger negative aspect, turning the whole idea of Central Europe against Russia, as a result of which not much was done in the area of building; elitism; proclivity for mythologization; and above all the constant returns to the past (whether Habsburgian or Jagiellonian), which effectively blunted the blade of idea turned toward the future. (Czyżewski, 1994, p. 13)

From the 1990s on, writers and intellectuals from Central Europe began to write more about the crisis of this project, seeing the main reasons therefor in the uncontrolled growth of xenophobic and nationalistic sentiments. In one of his essays, Drago Jančar concluded bitterly:

[...] a time has come to put before her [Central Europe – W. P.] the kind of mirror that does not idealize, but rather shows its true image, [...] in which it will see its other face, ugly, distorted by hatred, greed, envy. The face of xenophobia and claustrophobia, antisemitism, national hatred, oppression of minorities, national and cultural as well as social and ideological. If the pursuit of Central Europe means respect for diversity, then later we will have to ask how things really are with that respect, which allegedly has already "made itself at home" here [...]. How often declarations of respecting diversity are made by the inhabitants of Central Europe! Yet as soon as this diversity comes near, the respect suddenly ends. (Jančar, 1993, pp. 76–77)

The Balkan War and the disintegration of Yugoslavia were grim mementos for those who participated in the discussions held in the first decade of the Central European transformations, but the memory of these events is fading faster than the biggest pessimists would ever think. The isolationist course underpinned with xenophobia taken by the countries of the Visegrad Group in the face of the crisis caused by the wave of refugees flowing into Europe demonstrated that indeed, as the author disguised under the pseudonym “Pessimist” wrote in the 1980s, “the only possible plane of some agreement” in this region is hatred toward the stranger – in this case represented by the people fleeing North Africa and the Middle East (which, as a side note, does not change the attitudes toward other minorities, as evidenced by the still numerous examples of discrimination and violence against the Roma in the Czech Republic, Poland or Hungary).

The year 2016 marked 70 years since the publication of *The Miseries of Eastern European Small States*, a work by Hungarian thinker István Bibó of seminal importance for the Central European discussions. Unfortunately, his diagnoses still hold true. Among the main problems that afflict this region we can still indicate:

their many territorial disputes; the small-mindedness and aggression of their nationalisms; their willingness to forgo decent political means; their lack of democratic spirit; their bent to political unrealism, to live off not so much their achievements but entitlements and claims, to mutually hate one another, to make gains at the expense of their neighbors, and to be irresponsible in matters of all-European concern; and their political decisions, which are informed not by deep-rooted ideals or serious long-term political concepts, nor their rational self-interest, but their territorial disputes with their neighbors. (Bibó, 2015, p. 163)

Having followed the decades of ongoing discussions, we could venture to state that in the Central European context “stupidity” could indeed be a byword for chauvinisms and xenophobia. The German essayist Matthias Rüb wrote of Central Europe succinctly: “Born out of crisis, buried by catastrophe” (Rüb, 2001, p. 20). Indeed, failure is inscribed in the very project of Central Europe. It could even be said that it is inscribed so dually – firstly, those projects that invoked the retrospective utopia of Central Europe as an area of harmonious coexistence of the multicultural, multireligious and multinational community turned out to be doomed to fail. Secondly, for those projects that polemize with the ones that idealize the past and the present, sometimes in the form of overtly kitschy tales, the point of departure is a recognition of Central Europe as the arena of numerous failures: civilizational, cultural, and political. In their approach, Central Europe is a region where both grand modernizing and emancipatory projects have failed: even though the majority of communities that inhabit this region have acquired the right to self-determination within nation states, the emergence of modern nations took place at the cost of relations with all neighbours, and this state of animosity of everyone against everyone is constitutive for the region of Central Europe. The specific process of rebirth of national awareness often led also to blocking the emancipatory processes of groups other than nations, the consequences of which we can observe to this day.

Perhaps one of the greatest failures of Central Europe that we can observe today is the failure of weakness. The experience of being weak, being the victim, or simply the “poor cousin” of the West, the object of mockery and the butt of jokes, did not translate into greater empathy for the less fortunate. No wonder, as against all appearances, it does not have any integrating potential, it does not strengthen sympathetic attitudes; it is difficult to build a supranational community on the foundation of such experiences. Tomasz Łubieński wrote with bitterness: “We so easily give in to the shameful rivalry of suffering; it is capable of interfering with brotherly compassion” (Łubieński, 2004, p. 181). Wronged by history, or exploiting this experience, the inhabitants of Central Europe celebrate their sense of grievance and monopolize it. Perhaps what we need is, to paraphrase Havel once again, a new Power of the Powerless, a new voice in defence of the weak, and of weakness itself as a constant element of the human, and not only human, condition, an element so deeply felt in this region, and at the same time so carefully effaced from the sphere of interest and attention. If we expand our vocabulary to include the categories of weakness, fragility, vulnerability, we will be able to act more effectively for the benefit of not only human actors, but also of other beings and entire ecosystems which, not only in our region, are the target of mounting pressure, violence and exploitation. We will also be better equipped to counter the hegemony of the neoliberal paradigm, which in the region of Central Eastern Europe is often hidden under the thick disguise of national catchwords and on which this exploitation of both humans and other beings is based.

Translated by Maja Jaros

References

- Anderson, W.** (Dir.). (2014). *Grand Budapest Hotel* [Motion picture]. Fox Searchlight Pictures; Indian Paintbrush.
- Bibó, I.** (2015). The miseries of Eastern European small states (P. Pásztor, Trans.). In I. Bibó, *The art of peace-making: Political essays* (Z. Dénes, Ed.; pp. 130–180). Yale University Press.
- Bradbury, M.** (1987). *My strange quest for Mensonge: Structuralism's hidden hero*. A. Deutsch.
- Bradbury, M.** (2012). *Rates of exchange*. Picador. (Original work published 1983).
- Czyżewski, K.** (1994). Europa Środkowo-Wschodnia roku 1994, czyli jak być sobą. *Krasnogruda, 1994*(2–3), 11–19.
- Dunin-Wąsowicz, P.** (1999). Mitteleuropa. In P. Dunin-Wąsowicz & A. S. Rodys, *Odczapów: Przewodnik dla turystów mentalnych*. Lampa i Iskra Boża.
- Dunin-Wąsowicz, P., & Rodys, A. S.** (1999). *Odczapów: Przewodnik dla turystów mentalnych*. Lampa i Iskra Boża.
- Franzen, J.** (2001). *The corrections*. Farrar, Straus and Giroux.
- Galmiche, X.** (2013). Europa pachnąca partykularzem? Nowe Abdery w Europie Środkowej albo przyzwolenie na pospolitość. *Przegląd Filozoficzno-Literacki, 2013*(1–2), 137–165.

- Gołoburda, P.** (2008). Chwistkowe bajdy. *Lampa*, 2008(11).
- Gołoburda, P.** (2011). Zapoznana Europa Środka. In P. Gołoburda, *Wysoki gmach błędów*. Lampa i Iskra Boża.
- Havel, V.** (n.d.). *Czech Destiny?* (T. West, Trans.). https://www.academia.edu/2503514/Czech_Destiny_V%C3%A1clav_Havel_
- Irving, J.** (1981). *The Hotel New Hampshire*. E. P. Dutton.
- Jančar, D.** (1993). Nowe lustro dla Europy Środkowej (J. Pomorska, Trans.). In D. Jančar, *Terra incognita* (pp. 76–77). Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Krajewski, M.** (Ed.). (2012). *Niewidzialne miasto*. Fundacja Bęc Zmiana.
- Król, M.** (2015). *Byliśmy głupi*. Czerwone i Czarne.
- Lodge, D.** (2002). *Thinks...* Penguin.
- Łubieński, T.** (2004). Zwyczajna śmierć: Warszawa, Oradour, Paryż. In T. Łubieński, *Ani tryumf, ani zgon: Szkice o Powstaniu Warszawskim*. Nowy Świat.
- Pesymista.** (1981). Jak przeskoczyć samego siebie. *Obóz*, 1981(3).
- Rakowski, T.** (2009). *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy*. Słowo/obraz terytoria.
- Rüb, M.** (2001). Gdzie leży Europa Środkowa? *Kafka: Kwartalnik środkowoeuropejski*, 2001(1), 14–20.
- Śledź Otrębus Podgrobelski.** (1992). *Wstęp do imagineskopii*. Wyobraźnia Nietoperza.
- Topol, J.** (2000). *City, sister, silver* (A. Zucker, Trans.). Catbird Press.
- Wagner, R.** (1994). Wśród braci (Skorowidz wschodnioeuropejskiej nienawiści). *Krasnogruda*, 1994(2–3), 198–202.
- Zhadan, S.** (2006). *Himn demokratycznej młodości*. Folio.

„Zrodzona z kryzysu, pogrzebana przez katastrofę”. Europa Środkowa jako projekt skazany na porażkę

Abstrakt: Autorka przygląda się obrazom Europy Środkowej tworzonemu w różnych obiegach kultury popularnej (satyryczne powieści z nurtu akademickiego, quasi-przewodniki, filmy), a także narracjom na temat mitu Europy Środkowej tworzonemu w państwach tego regionu. Przedmiotem artykułu jest namysł nad dwoma modelami opowiadania o tym obszarze – nad wizją utraconej utopii harmonijnej egzystencji kultur, wyznań i narodów oraz nad obrazem „nędznych państw”, obszaru zacofanego cywilizacyjnie, pogrążonego w nieustających konfliktach etnicznych i sprzyjającego dyskryminacji wielu grup społecznych. Główne pytanie dotyczy kwestii, jak te narracje wpłynęły na sposób ujmowania przemian związanych z transformacją ustrojową w regionie oraz współczesnych problemów, z którymi się on mierzy.

Wyrażenia kluczowe: Europa Środkowa; transformacja; głupota; nacjonalizm; neoliberalizm

---

Article No. 2257

DOI: 10.11649/slh.2257

Citation: Parfianowicz, W. (2020). "Born out of crisis, buried by catastrophe": Central Europe as a project doomed to failure. *Studia Litteraria et Historica*, 2020(9), Article 2257. <https://doi.org/10.11649/slh.2257>

This is a translation of the original article "Zrodzona z kryzysu, pogrzebana przez katastrofę": *Europa Środkowa jako projekt skazany na porażkę*, which was published in *Studia Litteraria et Historica*, 2020(9).

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License, which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. <http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl>

© The Author(s) 2020

© to the English translation: Maja Jaros, 2020

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

Author: Weronika Parfianowicz, University of Warsaw, Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5645-3119>

Correspondence: w.parfianowicz@uw.edu.pl

The preparation of this work was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared she has no competing interests.

„Zrodzona z kryzysu, pogrzebana przez katastrofę” Europa Środkowa jako projekt skazany na porażkę

Weronika Parfianowicz

Abstrakt: Autorka przygląda się obrazom Europy Środkowej tworzonemu w różnych obiegach kultury popularnej (satyryczne powieści z nurtu akademickiego, quasi-przewodniki, filmy), a także narracjom na temat mitu Europy Środkowej tworzonemu w państwach tego regionu. Przedmiotem artykułu jest namysł nad dwoma modelami opowiadania o tym obszarze – nad wizją utraconej utopii harmonijnej egzystencji kultur, wyznań i narodów oraz nad obrazem „nędznych państw”, obszaru zacofanego cywilizacyjnie, pogrążonego w nieustających konfliktach etnicznych i sprzyjającego dyskryminacji wielu grup społecznych. Główne pytanie dotyczy kwestii, jak te narracje wpłynęły na sposób ujmowania przemian związanych z transformacją ustrojową w regionie oraz współczesnych problemów, z którymi się on mierzy.

Wyrażenia kluczowe: Europa Środkowa; transformacja; głupota; nacjonalizm; neoliberalizm

---

Sląka, miasto nieskończonych bogactw i równie nieskończonych braków, jest [...] historyczną stolicą i największą metropolią niewielkiego narodu [...]. Rozlokował się on wśród równin, bagien, gór i terenów przemysłowych nazywanych przez podręczniki krwawym polem bitwy środkowowschodniej Europy. Łaskawa i zarazem okrutna geografia przydzieliła mu miejsce na przecięciu wielu szlaków handlowych [...]. Kraj ów nieraz rozkwitał w dobrobycie, [...] lecz częściej bywał poniewierany, zwyciężany, gwałcony, plądrowany, podbijany i ciemniony przez niezliczonych najeźdźców. [...] Bywał ów kraj raz wielki, raz mały, to znów niemal przestawał istnieć. [...] Przeszłość tego kraju jest tak zawikłana, że w zasadzie w tej chwili znajduje się on może w zupełnie innym miejscu, niż to, w którym zaczęła się jego historia. W rezultacie kultura tutejsza to rodzaj tygła, język to swoiste potpourri, a ludność przypomina sałatkę wielowarzynną (Bradbury, 1994, ss. 9–10).

W latach osiemdziesiątych XX wieku, kiedy zachodni intelektualiści debatowali nad „tragedią Europy Środkowej”, autor poczytnych, ukazujących akademicki świat w krzywym zwierciadle powieści, Malcolm Bradbury, w *Kursach wymiany* opisywał Slakę, stolicę nieokreślonego komunistycznego państwa, do którego z cyklem wykładów przybywa główny bohater, doktor Petworth, by stać się uczestnikiem ciągu absurdalnych perypetii. Podczas gdy wielu twórców i myślicieli z obu stron żelaznej kurtyny dało się uwieść retrospektywnej utopii Europy Środkowej jako obszaru harmonijnego współistnienia wielokulturowej, wielowyznaniowej i wielonarodowej wspólnoty, Bradbury kpiał sobie z tych wzniosłych, podszytych martyrologią, niezrozumiałych z perspektywy zachodniego obserwatora i podporządkowanych niejasnej logice narracji.

Bradbury nie był jedynym, ani też pierwszym autorem, który zdecydował się umieścić fikcyjną, rządzącą się irracjonalnymi prawami krainę właśnie w Europie Środkowej / Środkowo-Wschodniej. Wedle słów francuskiego literaturoznawcy Xaviera Galmiche'a już od czasów oświecenia Europa Środkowa, czy też Środkowo-Wschodnia, zaczęła odgrywać rolę Nowych Abder – a więc przestrzeni, która służyła „ukazaniu inności wobec normy kulturowej” (Galmiche, 2013, s. 146). Gatunek rozrywkowych i dydaktycznych „opowieści o krajach nędznych”, rozwijający się zarówno w Europie Zachodniej, jak i w samym regionie, zyskał szczególną popularność w drugiej połowie XX wieku, a ich prototypem mogła być fikcyjna kraina Syldawia, po której jeszcze przed wybuchem II wojny światowej podróżował bohater popularnych komiksów Tintin. Chciałabym te „pocieszne opowieści” uczynić punktem wyjścia do refleksji nad perypetiami różnych projektów Europy Środkowej i kondycją jej mieszkańców, ponieważ wnioski płynące z narracji komicznych i satyrycznych bywają – na ogół – nader smutne.

„Typowe produkty drapieżnego postmarksistowskiego kapitalizmu”

Kultura popularna żywiła się obrazami Europy Środkowej jako obszaru zacofanego, dziwaczego, charakteryzującego się archaiczną obyczajowością, zastarzałymi relacjami społecznymi, nielogicznymi zachowaniami mieszkańców. Pojałtański podział kontynentu i izolacja jego wschodniej części sprzyjały snuciu na temat „porwanej części Europy” najdziwniejszych fantazji, a polityczne reżimy panujące w państwach regionu, z ich dążeniem do totalnej kontroli, fasadowymi i spektakularnymi rytuałami, skłonnością do korupcji i biurokracji, dostarczały pożywki dla wyobraźni autorów filmów, popularnych powieści czy komiksów i stanowiły przedmiot różnych – nie tylko satyrycznych – spekulacji. To właśnie w Europie Środkowej lub Wschodniej chętnie umiejscawiano wymyślone państwa i miasta, i to właśnie ona stała się niewyczerpanym źródłem postaci w rodzaju hrabiego Draculi czy mołdawskiego księcia Michaela, wprowadzającego dodatkowy zamęt w wystarczająco już przecież skomplikowane życie bohaterów *Dynastii*. Obcość Europy Środkowo-Wschodniej postrzegano bądź w krzywym zwierciadle, jak w *Kursach wymiany*, w których konfrontacja mieszkańca Zachodu z ustrojem komunistycznym była źródłem absurdalnych i komicznych perypetii, bądź w konwencji demonicznej – jako część „imperium zła” w licznych produkcjach sensacyjnych i szpiegowskich.

Wbrew oczekiwaniom konwencja ta nie wyczerpała się wraz z upadkiem żelaznej kurtyny. Wręcz przeciwnie: proces transformacji, gwałtowne przemiany społeczne, specyficzny „turbokapitalizm” stały się wdzięcznym tematem, zarówno dla twórców z regionu¹, jak i dla zachodniej popkultury. W jednej z powieści popularnego pisarza, autora best-

1 Frenetyczno-oniryczne, podszyte czarnym humorem obrazy gospodarczej transformacji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej znajdziemy m. in. w czeskiej powieści *Siostra* Jáchyma Topola (Topol, 2002) oraz w opowiadaniach ukraińskiego pisarza Serhija Żadana *Hymn demokratycznej młodzieży* (Żadan, 2008).

sellerowej *Wolności*, Johnatana Franzena bohater – skądinąd, podobnie jak doktor Petworth, również wykładowca akademicki – przybywa do Wilna lat dziewięćdziesiątych XX wieku, które okazuje się zdewastowanym miastem piętrzących się absurdów, niewyobrażalnej korupcji i ośrodkiem handlu żywym towarem.

Lithuania.com. wystartowała oficjalnie 5 listopada. Baner o wysokiej rozdzielczości, głoszący DEMOKRACJA SIĘ OPLACA, rozwijał się przy akompaniamencie szesnastu radosnych taktów *Tańca woźniców z Pietruszki*. Na głęboko granatowym tle poniżej znajdowało się czarno-białe zdjęcie Przed („Wilno socjalistyczne”) przedstawiające obdarte fasady i pogruchtane podpory na Giedimino Prospektas, obok zaś widniała fotografia Po („Wilno wolnorynkowe”) przedstawiająca w soczystych barwach miodowozłoty ciąg butików i bistro przy promenadzie portowej (tak naprawdę zdjęcie pochodziło z Danii). [...] Ogólnie rzecz biorąc, Wilno było pięknym światem, pełnym duszonej wołowiny z kapustą, placków ziemniaczanych, piwa i wódki, tytoniu, braterstwa, wywrotowych inicjatyw oraz dupencji (Franzen, 2012, ss. 519, 523).

Nieco podobna wizja postkomunistycznej rzeczywistości wyłania się z *Myśląc*, jednej z ostatnich powieści Davida Lodge’a, innego popularnego twórcy nurtu powieści akademickiej. Znajdziemy w niej obraz wizyty, którą główny bohater, angielski profesor neurologistyki, składa w Pradze.

Mój wydawca Miloš Palacký [...] okazał się typowym produktem nowego ducha drapieżnego, postmarksistowskiego kapitalizmu, jowialnym, ale przebiegłym osobnikiem, który załatwił sobie całą tę reklamę, samemu nie wykładając ani korony, prócz tego, że raz zapłacił za lunch (zupa kalafiorowa z knedlikami, pieczeń z dzika z knedlikami, knedliki owocowe z knedlikami...) (Lodge, 2001, s. 220).

Obok tradycyjnych żartów z kuchni i cwanych beneficjentów przyspieszonej transformacji gospodarczej pojawia się też w powieści Lodge’a postać Ludmiły Lisk, asystentki na wydziale psychologii, opiekującej się wykładowcą w czasie jego wizyty i gotowej zrobić wszystko, aby tylko dostać zaproszenie na organizowaną przez niego w Wielkiej Brytanii prestiżową konferencję, potwierdzającą stereotypowy obraz Europy Środkowo-Wschodniej jako zacofanego regionu, którego mieszkanki mogą zaoferować jedynie usługi seksualne (ponieważ intelektualnie nie mają zbyt wiele do zaproponowania):

[...] gdy Ludmiła ubierała się do wyjścia, spytała, czy mogłaby zgłosić jakiś referat, bo wtedy miałyby podstawę, żeby wystąpić do British Council o grant na wyjazd. [...] Odparłem, że program jest już pełen (kłamstwo), ale jeśli chce, może przygotować poster. [...] Nie mogłem odpowiedzieć inaczej, skoro właśnie ją przeleciałem [...], ale BC nie uzna, że poster jest wart grantu [...] mam nadzieję [...] (Lodge, 2001, s. 222)².

Tam gdzie autorzy powieści akademickich starają się utrzymać przynajmniej pozory równowagi w złościwościach pod adresem przedstawicieli świata „Zachodu” i „Europy Środkowej”, tam twórcy quasi-przewodnika *Molvania: A Land Untouched by Modern Dentistry* z roku 2004 pozawalają sobie już na nieskrępowane eksploatowanie jednego tyl-

2 Skądinąd zastanawiające jest, że tematyka ta powraca z taką częstotliwością właśnie w powieściach z nurtu akademickiego, a postaciami konfrontowanymi ze środkowoeuropejską rzeczywistością są na ogół przedstawiciele świata naukowego (sam Lodge odwiedzał Europę Środkową w latach osiemdziesiątych).

ko typu komizmu, czego przykładem niech będzie okładka, na której umieszczono zdjęcie wznoszącego toast starszego mężczyzny, którego uśmiech ma być ilustracją tytułowej diagnozy³. Xavier Galmiche tak opisywał źródła charakterystycznego dla tego rodzaju narracji, na ogół niezbyt wyrafinowanego humoru.

W największym skrócie sukces tego nieco ciężkiego komizmu opiera się z jednej strony – z perspektywy socjohistorycznej – na wykorzystaniu przesunięcia cywilizacyjnego, odczuwanego przez obserwatorów, niedowierzających spektaklowi roszczeń tożsamościowych (narodowych i pamięciowych) tych krajów od ich założenia po rozjątzenie, wynikające ze zniknięcia jarzma ZSRR. W sensie przenośnym chodzi o spojrzenie „tych z Zachodu”, obywateli kultury centralnej na opłakaną rzeczywistość regionów peryferyjnych, spojrzenie, w którym łączy się współczucie i kpina (innymi słowy: kolonialne). [...] właściwa Molwanii konstrukcja mentalna [...] opiera się na sieci złożonych, dewaloryzujących wyobrażeń (Galmiche, 2013, s. 138).

W opisach Slaki i Molwanii czy transformujących się Wilna i Pragi między wierszami znaleźć możemy ślady autoironii, wskazującej, że przedmiotem satyry nie są (lub raczej: są nie tylko) „kraje nędzne”, lecz niewiedza i stereotypy, jakim hołduje „przeciętny człowiek” na Zachodzie oraz jego kolonialny stosunek do mieszkańców tego regionu. Jak w podobnych humorystycznych reprezentacjach zabieg ten jest jednak naznaczony dwuznacznością, umożliwia bowiem – pod hasłem żartów z ignorancji zachodnich turystów – przemycenie żartów z kulturowej odmienności regionów peryferyjnych. Tym samym pozwala na przykład odeprzeć zarzuty o otwarcie seksistowski charakter niektórych fragmentów prozy Lodge’a czy Franzena: nie o seksizm wszak chodzi, ale o tegoż, wpisanego w zachodnie spojrzenie na „inną Europę”, seksizmu piętnowanie. A że przy okazji piętnowania uda się przemycić jakiś żarcik o „dupencjach”, to przecież tylko lepiej.

Tęsknota za Odczapowem

Umieszczanie w regionie Europy Środkowej fikcyjnych krain i dopisywanie mu alternatywnych wersji historii nie jest jednak tylko domeną zachodnich twórców, a owe wyobrażenia nie sprowadzają się jedynie do obrazów krain nędznych, choć pociesznych, czego najlepszym przykładem może być jedno z bardziej spektakularnych wymyślonych miast – Odczapów, po którym oprowadzają nas w wydany w 1999 roku *Przewodniku dla turystów mentalnych* Paweł Dunin-Wąsowicz i Andrzej St. Rodys (Dunin-Wąsowicz & Rodys, 1999). Przewodnik po Odczapowie wpisuje się w ugruntowaną w kulturach Europy Środkowej tradycję persyflaży, mistyfikacji i gier literackich. Odczapów to miasto uszyte ze środkowoeuropejskich mitów i nostalgicznych narracji, z wszystkiego, co moglibyśmy określić mianem środkowoeuropejskiej cepelii, a co zarazem staje się esencją Europy Środkowej. Poszukując inspiracji, z których korzystać mogli autorzy *Przewodnika*,

3 Por. promująca wydawnictwo strona internetowa <http://www.molvania.com/molvania/> (dostęp: 4.12.2016).

warto wymienić kultową w niektórych kręgach książeczkę *Wstęp do imagineskopii* Śledzia Otrembusa Podgrobelskiego, będącą (między innymi) fikcyjną biografią naukową „założyciela Cesarsko-Królewskiego Zakładu Powiększania Imaginacji we Wiedniu” Jeremiasza Apolona Hytza, który

wykonywał zawód aptekarza w powiatowym miasteczku Podhajce na Podolu w granicach ówczesnej Galicji. W dziedzinie nauk humanistycznych był samoukiem żywo interesującym się filozofią [...]. Swoje dysertacje ogłaszał początkowo w monachijskim czasopiśmie „Die Halbstunde der Philosophie” w języku niemieckim, wymienił również drogą korespondencyjną spostrzeżenia z wieloma znakomitymi umysłami swojej epoki, m. in. ze Spencerem i Wiessem. Wielokrotnie brał czynny udział w zjazdach Cesarsko-Królewskiego Towarzystwa Filozoficznego w Wiedniu (Śledź Otrembus Podgrobelski, 1992, ss. 22–23).

Nie pada tam wprawdzie hasło „Europa Środkowa”, ale wyraźna jest gra z galicyjsko-habsburskim imaginariem, z jego siecią peryferyjnych instytucji naukowych o wielkich ambicjach, niezliczoną liczbą prowincjonalnych drukarni wydających ulotki reklamowe, ezoteryczne broszury i nigdzie nieuznane dzieła naukowe, z nierozwikłaną płataniną etniczno-narodowo-wyznaniową, wreszcie – z armią przeklętych artystów trzeciej kategorii, wizjonerów i niedocenionych wynalazców. Z tej mitologii czerpie też pełnymi garściami Paweł Dunin-Wąsowicz w opowiadaniu *Mitteleuropa*, pierwotnie opublikowanym w ukazującej się jeszcze jako artzin „Lampie”, a później przedrukowanym w przewodniku po Odczapowie⁴.

Jakub Zumbeispiel liczy około 40 lat [...] Mieszka w czynszowej kamienicy, na rogu ulic, gdzieś w Europie Środkowej [...] Utrzymuje się z dochodów, jakie powinna mu przynosić odziedziczona po babce fabryka melasy. Produkuje ją z bułgarskich arbuźów. Fabryką zarządza najbliższy przyjaciel Jakuba – Hersz Glogower, czarnowłosa brunet moźszowego wyznania [...] Rozmawiają często o Freudzie (Dunin-Wąsowicz, 1999, s. 47).

Na mapie fikcyjnych środkowoeuropejskich krain Odczapów zajmuje szczególne miejsce, ponieważ został stworzony przez autorów pochodzących z tego regionu. Ich przewodnik nie tylko nie jest prostą kontynuacją lokalnych tradycji abderyckich (o których pisze Galmiche, że łączą się z różnymi środkowoeuropejskimi „Kociogrodami”), ale także wydaje się przeciwieństwem Slaki czy Molvanii. Jak pisze Paweł Gołoburda, „ta nostalgiczno-kpiąca fantazja, pozbawiona zasadniczych antynomii czyniących życie w Molvanii tak uciążliwym, reprezentuje mniej typowy humor łączący twórczy rozmach wolnej wyobraźni z poetycką precyzją odległych skojarzeń” (Gołoburda, 2011, s. 29).

---

4 Odczapów powinniśmy też widzieć w kontekście literackich gier, które chętnie podejmuje Dunin-Wąsowicz: w *Widmowej Bibliotece* tworzył wypis z książek istniejących jedynie w powieściach innych pisarzy, w *Warszawie Fantastycznej* opisywał alternatywne wizje miasta stotecznego zawarte w polskiej prozie. W swoim zamiłowaniu do tego rodzaju gier jest bliski nie tylko Śledziowi Otrembusowi, którego postać wydobywał wraz z Pawłem Gołoburdą z zapomnienia na łamach „Lampy” (por. Gołoburda, 2008), ale też do Malcolma Bradburyego, który oprócz powieści o fikcyjnym środkowoeuropejskim państwie jest również autorem fikcyjnej biografii Henry’ego Mensonge’a, przedstawiciela nurtu dekonstrukcji w humanistyce, który zdekonstruował samego siebie (Bradbury, 1987).

Nie znajdziemy więc w przewodniku po Odczapowie ironicznym komentarzy na temat absurdów rzeczywistości w (post)komunistycznych krajach (choć nie brakuje nostalgii za regionalnymi utopiami socjalistycznymi, które środkowoeuropejski dyskurs dość skutecznie wyrugował ze swojego imaginarium). Na pierwszy plan wysuwa się za to bezinteresowna przyjemność stworzenia całego mikrokosmosu, w którym zmieściłby się Ekumeniczny Instytut Badań Kosmicznych, Uniwersytet Robotniczy, Café Romansik i autobus linii 9, łączącej Kolejowy Dworzec Towarowy z ulicami Ku Drzazdze, Hersza Glogowera, Lauren Bacall, Czynu Rewolucyjnego, Pańskiej Skórki i Wysokich Obcasów. Odczapów jest też do pewnego stopnia przestrzenią utopijną, w której realizuje się wpisany w różnego rodzaju środkowoeuropejskie narracje mit ekumenicznego współistnienia narodów, kultur i wyznań. „Nostalgiczno-kpiąca” konwencja odwołania do habsburskiego imaginarium, poetyka absurdu, przeświadczenie wreszcie, że Europa Środkowa – niczym wielki lunapark lub cyrkowy namiot – jest przestrzenią, w której ulegają zawieszeniu rozmaite normy i prawa, a ludzie zmieniają swoje tożsamości jak w kalejdoskopie, nie są właściwe jedynie autorom z regionu, ale odcisnęły się na twórczości wielu zachodnich artystów, kultywujących na swój sposób, często dość kapryśnie, „mit Mitteleuropy”. Jednym z najświeższych przykładów gry ze środkowoeuropejską mitologią jest film Wesa Andersona *Grand Budapest Hotel* (Anderson, 2014), a odwołania do niej znajdziemy także chociażby w „wiedeńskim epizodzie” powieści *Hotel New Hampshire* Johna Irvinga⁵.

Wpisane w przewodnik po Odczapowie hasło, by zrobić sobie Europę Środkową, kusi do rozwinięcia naszej opowieści w kierunku różnych, charakterystycznych dla tego regionu praktyk związanych z własną wytwórczością, hand-made’em i recyklingiem – zarówno przedmiotów materialnych, jak i idei oraz tekstów kultury. Mogłaby to być opowieść o regionie, w którym słabość, niedostatek i dyletantyzm przekute zostały w cnoty, w którym to, co zużyte i „z drugiej ręki”, zyskuje nowy blask, ożywione świeżymi znaczeniami i treścią. Takie narracje wydobywające wartość tego, co słabe i kruche, ukazujące twórczy potencjał tych, którzy funkcjonują na obrzeżach, z dala od głównych nurtów kultury, i odsłaniające spontaniczne, oddolne, ulotne i nieprofesjonalne akty zmieniające przestrzeń środkowoeuropejskich miast, miasteczek i wsi, powstają na szczęście coraz częściej⁶. Z tego też powodu możemy sobie pozwolić – a raczej – ciąży na nas niezbyt przyjemny obowiązek przyjrzenia się mniej przyjemnej stronie „pociesznych opowieści o Europie Środkowej”.

---

5 J. Irving, *Hotel New Hampshire*, wyd. różne. Skądinąd interesujący jest wspólny dla obu utworów topos podupadłego hotelu, stającego się metaforą losów całego regionu – jako miejsce, którego dni chwały już przebrzmiały, w którym wciąż widać ślady dawnego blasku i w którym krzyżują się losy rozbitków najróżniejszej proweniencji i profesji.

6 Wśród najważniejszych publikacji wymienić należy rozprawę Tomasza Rakowskiego *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy* (Rakowski, 2009) i tom zbiorowy *Niewidzialne miasto* (Krajewski, 2012).

Byliśmy głupi – jesteśmy głupi

Szukając źródeł inności Europy Środkowej, Xavier Galmiche zauważył:

Wyobrażenia Innego, które rozwijają się w wariacjach toposu Nowych Abder, rzutują [...] również na obraz samego siebie: model ten, którego składowe stanowią wyobrażenia czysto kulturowe, zachęca do zauważenia w trybie komicznym progę, od którego zaistnienie Innego (postrzeganego jako inny, gdyż... zupełnie głupi) staje się możliwe w przestrzeni wspólnej (Galmiche, 2013, s. 141).

W tej perspektywie Europa Środkowa może stać się „możliwym do zniesienia” sąsiadem Zachodu dopiero wtedy, kiedy jej inność rozpoznana zostanie w kategoriach głupoty, niższości, śmieszności. Chcielibyśmy złożyć te etykiety na karb kolonialnego spojrzenia, które nieodzownie wpisane jest w „opowieści o krajach nędznych”. Narracje te przynoszą jednak wiele obrazów, których nie da się sprowadzić jedynie do „(post)kolonialnej fantazji”: choć opisane w satyrycznej konwencji, często w sposób przekraczający granice dobrego smaku, problemy takie, jak bieda, dyskryminacja kobiet, korupcja, bezwzględny kapitalizm czy ksenofobia w istocie tworzą część środkowoeuropejskiej rzeczywistości. Nawet karmiąca się idyllicznymi obrazami habsburskiej mitologii wizja stworzona przez Dunin-Wąsowicza może być odczytana jako ironiczny przypis do tego mitu, ukazuje go bowiem jako pobożne życzenie – fantasmagorię, która spełnić się może tylko w fikcyjnej przestrzeni.

Reakcją na różnego rodzaju „opowieści o krajach nędznych” są często podniosłe i pełne dumy apoteozy historii i kultury tego regionu. Ciekawsze wydają się jednak te wystąpienia, których autorzy podejmują się krytycznej analizy środkowoeuropejskiej rzeczywistości. Ich diagnozy często wyprzedzały lub współbrzmiały z satyrycznymi narracjami tworzonymi na Zachodzie, ich zaletą jest jednak to, że nie są obciążone dwuznacznością kolonialnego spojrzenia, a ich autorzy zamiast popularnej strategii bicia w cudze piersi wybrali mniej powszechną i zdecydowanie bardziej bolesną praktykę uderzenia w pierś własną. Innymi słowy, przechwytyują oni etykiety, którymi Zachód opatrzył Europę Środkowo-Wschodnią, nie tyle w celu ich dekonstrukcji, ile paradoksalnej identyfikacji: w istocie byliśmy – i jesteśmy głupi.

W napisanym w roku 1985 (opublikowanym po polsku w 1994 w „Krasnogrudzie”) tekście *Wśród braci (Skorowidz wschodnioeuropejskiej nienawiści)* pisał Richard Wagner:

Europa Wschodnia to mały obszar o granicach napisanych jakby niepewną ręką. Kraj wschodnioeuropejski jest niewygodny. Życie przypomina tu podróż drugą klasą. Kraj wschodnioeuropejski jest młody. Ma za sobą zaledwie jedno ludzkie życie. [...] Narody wschodnioeuropejskie nie pałają do siebie miłością. Gdy jeden spojrzy na drugiego, ogarnia ich przerażenie, jakby się przestraszyły same siebie. [...] Nacjonalista wschodnioeuropejski sięga swoim spojrzeniem głęboko w historię swojego narodu. [...] Wszystkich widzi jak przez mgłę, te niepoczytalne, nadęte, sąsiednie narody, którym po głowie nie chodzi nic innego niż korekta granic i udają, że są czymś wyjątkowym. Widzi ich w tej mgle zupełnie wyraźnie, a oni widzą jego.

A że się nie może do nich dobrać, chlapię słowami, a że one nie mogą się dobrać do niego, też chlapię słowami, i to jest repertuar, którego początek znika w przepaści historii i którego powstanie jest po prostu tak odległe, że to musi być prawda (Wagner, 1994, ss. 201–202).

W trwających od przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku dyskusjach nad tym, czym jest i czym miałyby być Europa Środkowa, przewijają się dwa główne sposoby ujmowania tej problematyki. Pierwszy odwołuje się do retrospektywnej utopii tego regionu jako obszaru niezwyklej różnorodności i bogactwa kultury, miejsca krzyżowania się kultur, wyznań, narodowości. W narracjach tych podkreśla się wartości, jakie ta unikatowa mozaika wnosi / wносиła / wnieść by miała do kultury europejskiej. Na przeciwległym biegunie znajdziemy głosy o tym, że taka Europa Środkowa nigdy nie zaistniała, że od stuleci był to obszar targany etnicznymi i narodowościowymi konfliktami, cywilizacyjnie zacofany, nad którym nieustannie wisi widmo wojen domowych. I to właśnie w imię ochrony przed tym widmem – a nie powrotu do rzekomego „złotego wieku” – należy starać się o urzeczywistnienie Europy Środkowej jako kulturowo-społeczno-politycznego projektu rozładowania potencjalnych obszarów konfliktowych i ułożenia sąsiedzkiego współżycia na podstawie nowych zasad. W dyskusjach tych głupota, niedojrzałość czy krótkowzroczność to często powracające kategorie i retoryczne hasła⁷, przywoływane na ogół – choć często nie bezpośrednio – by ukazać źródło niepowodzenia projektu Europy Środkowej, widzianego jako modelowe współistnienie na tym obszarze różnych narodów, wyznań i kultur.

Krytyczny namysł nad tym projektami był nieusuwalnym elementem debat toczących się w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, choć z oczywistych przyczyn docierał do szerszej publiczności rzadziej i cieszył się mniejszą popularnością niż idylliczne wizje pokojowej koegzystencji. Już w trzecim numerze drugoobiegowego czasopisma „Obóz” czytelnicy znaleźli mogli polemiczny dwugłos „Optymisty” i „Pesymisty” na temat przyszłych losów Europy Środkowej. „Pesymista” wyrażał wątpliwości związane z szansami na urzeczywistnienie tego projektu.

To nie panowanie Rosji jest czynnikiem uniemożliwiającym zjednoczenie, a wręcz przeciwnie – niemożność połączenia sił małych narodów pozwala Moskwie panować nad nimi. [...] W konkretnej codzienności opisana powyżej sytuacja wyraża się animozjami, jakie żywią do siebie sąsiadujące ze sobą ludy, animozjami przekształcającymi się wręcz w nienawiść i nacjonalistyczne zaślepienie. Od reguły tej nie ma wyjątków, wiemy wszyscy, że największymi wrogami Polaka są Kacap, Szwab i Pepik, Ukraińca – Lach i Rus, Węgry – Rumun i Tot itd. Wszyscy oni solidarnie nienawidzą Ruska i Cygana. Obecnie jest to chyba jedyna płaszczyzna, na której można by oprzeć jakieś porozumienie. Ale czy o takie porozumienie nam chodzi? (Pesymista, 1981).

---

7 Pojęcie głupoty odgrywa zresztą szczególną rolę w historii myśli / idei / życia intelektualnego państw regionu Europy Środkowej. W kulturze polskiej, by pozostać przy najbliższych nam przykładach, dojrzałość – i nierozrwalnie z nią związana „niedojrzałość” – stanowią kluczowe dla opisu zmagania z procesami historycznymi i cywilizacyjnymi wyzwaniem kategorii przynajmniej od czasu Stanisława Brzozowskiego i jego krytyki „Polski dziedzinniały”. Wyznanie Marcina Króla „byliśmy głupi” stało się w ostatnich latach hasłem zbiorczym dla całej fali (auto)krytycznych i rozliczeniowych refleksji i podsumowań dorobku dwudziestopięcioletnia polskiej transformacji.

Podobny dwugłos poruszył czeską opinią publiczną jeszcze wcześniej, w roku 1968, kiedy w odpowiedzi na pełen emocji, napisany pod wrażeniem inwazji sowieckich wojsk na Czechosłowację tekst Milana Kundery *Czeski los* Václav Havel w głośnym eseju *Czeski los?* podał w wątpliwość mitologię, na której ufundowano projekt Europy Środkowej jako obszaru skrzywdzonego wyrokami historycznego fatum.

Świat nie składa się [...] z głupich mocarstw, którym wszystko wolno, i mądrych małych narodów, którym nie wolno niczego. [...] Mówienie w tym kontekście o fatum czeskiego losu odwraca uwagę od przyczyn obecnej sytuacji i możliwości wyjścia z niej; uwalnia to również od nieprzyjemnego obowiązku poddania krytycznej refleksji różnych własnych dogmatów ideologicznych, uprzedzeń; rozprasza konkretną historyczną odpowiedzialność konkretnych postaci historycznych w nieuchwytnym kosmosie ogólnych porównań dziejowych i abstrakcyjnych związków (Havel, 1990, ss. 114–115).

Parafrazując słowa Kundery i Havla i pozwalając sobie na pewną retoryczną przesadę, moglibyśmy wręcz powiedzieć, że „tragedia Europy Środkowej” była tragedią „głupich małych narodów”, które nie rozpoznały swojej kondycji i ograniczeń.

Transformacja ustrojowa, która miała stać się probierzem dla tworzonych od lat sześćdziesiątych utopijnych wizji Europy Środkowej, ukazała, że głosy „pesymistów” trafniej diagnozowały sytuację w regionie. Wedle słów Krzysztofa Czyżewskiego „jesień narodów 1989 – paradoksalnie – skończyła się klęską idei Europy Środkowej i formacji intelektualnej, która ją głosiła” (Czyżewski, 1994, s. 12). Zdaniem redaktora „Krasnogrudy” przyczyniły się do tego następujące czynniki:

jednostronność w opisywaniu dziejów naszej części Europy (podkreślano dobre współistnienie i barwność tutejszego życia, a pomijano silną przeciwieź sferę cienia), zdecydowanie silniejszy aspekt negatywny, zwracający całą ideę Europy Środkowej przeciwko Rosji, przez co mało zrobiono w sferze budowania, elitarność, skłonności do mitologizacji, a przede wszystkim nieustanne wracanie do przeszłości (czy to habsburskiej, czy to jagiellońskiej) skutecznie tępiące w ten sposób ostrze idei skierowane w przyszłość (Czyżewski, 1994, s. 13).

Od lat dziewięćdziesiątych pisarze i intelektualiści z Europy Środkowej coraz częściej pisali o kryzysie tego projektu, jego głównych przyczyn upatrując w niekontrolowanym rozwoju nastrojów ksenofobicznych i nacjonalistycznych. Drago Jančar w jednym z esejów pisał gorzko:

[...] nadeszła pora, by postawić przed nią [Europą Środkową – W. P.] takie lustro, które nie idealizuje, lecz ukazuje jej prawdziwe oblicze, [...] w którym ujrzy swą drugą, szpetną, często przez nienawiść, zachłanność i zawiść wykrzywioną twarz. Twarz ksenofobii i klaustrofobii, antysemityzmu, nienawiści narodowej, ucisku mniejszości, zarówno narodowych i kulturowych, jak i społecznych oraz światopoglądowych. Jeżeli dążenie do Europy Środkowej oznacza poszanowanie różnorodności, to potem trzeba będzie zadać pytanie, jak to właściwie jest z tym poszanowaniem, które tutaj już się ponoć „zadomowiło” [...]. Jakże często deklaracje o poszanowaniu różnorodności goszczą na ustach mieszkańców Europy Środkowej! Lecz gdy tylko ta różnorodność pojawi się w pobliżu, kończy się poszanowanie (Jančar, 1993, ss. 76–77).

Wojna na Bałkanach i rozpad Jugosławii były ponurym memento dla prowadzonych w pierwszej dekadzie transformacji środkowoeuropejskich dyskusji, jednak pamięć o tych wydarzeniach zaciera się szybciej, niż przypuszczaliby najwięksi pesymiści. Izolacjonistyczny, podszyty ksenofobią kurs, jaki obrały w ostatnich miesiącach państwa Czworokąta Wyszehradzkiego w obliczu kryzysu związanego z napływającą do Europy falą uchodźców ukazuje, że w istocie, jak w latach osiemdziesiątych pisał autor kryjący się pod pseudonimem „Pesymista”, „jedyną płaszczyzną, na jakiej można osiągnąć jakiegokolwiek porozumienie”, staje się w tym regionie nienawiść do obcego – w tym przypadku obcych symbolizują ludzie przybywający z państw Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu (co skądinąd nie zmienia też postawy wobec innych mniejszości, o czym świadczą wciąż liczne przykłady dyskryminacji i przemocy wobec Romów w Czechach, Polsce czy na Węgrzech).

W 2016 roku upłynęło siedemdziesiąt lat od publikacji fundamentalnej dla środkowoeuropejskich dyskusji rozprawy węgierskiego myśliciela Istvána Bibó, *Nędza małych państw Europy Środkowo-Wschodniej*. Jego rozpoznania nie straciły niestety aktualności. Wśród głównych problemów trapiących ten region wciąż wymienić możemy:

(m)nośstwo terytorialnych sporów i zatargów, ciasny i agresywny charakter tutejszych nacjonalizmów, skłonność do pomijania subtelných metod politycznych, brak ducha demokracji, a także to, że narody Europy Środkowej i Wschodniej chciałyby żyć nie tyle z własnych osiągnięć, ile z uprawnień i roszczeń, że nienawidzą się wzajemnie, że ciągle dążą do zdobycia przywilejów na niekorzyść sąsiadów, że w uniwersalnych problemach europejskich są zupełnie nieodpowiedzialne, że ich polityczne decyzje są zdeterminowane nie przez poważnie ugruntowane idee, dalekosiężne koncepcje czy nawet dobrze rozumiany własny interes, lecz głównie przez spory i konflikty z sąsiadami (Bibó, 2012, s. 72).

Śledząc toczące się od dziesięcioleci dyskusje, możemy zaryzykować stwierdzenie, że w kontekście środkowoeuropejskim „głupota” byłaby w istocie pseudonimem dla szowinizmów i ksenofobii. Niemiecki eseista Matthias Rüb pisał o Europie Środkowej lapidarnie: „zrodzona z kryzysu, pogrzebana przez katastrofę” (Rüb, 2001, s. 20). Istotnie porażka wpisana jest w projekt Europy Środkowej. Można wręcz powiedzieć, że wpisana jest w niego w dwójnasób – po pierwsze: skazane na porażkę okazały się te projekty, które odwoływały się do retrospektywnej utopii Europy Środkowej jako obszaru harmonijnego współistnienia wielokulturowej, wielowyznaniowej i wielonarodowej wspólnoty. Po drugie – dla projektów, które polemizują z tymi idealizującymi przeszłość i teraźniejszość, czasem jawnie kiczowatymi opowieściami, punkt wyjścia stanowi rozpoznanie Europy Środkowej jako obszaru licznych porażek: cywilizacyjnych, kulturowych, politycznych. W ich ujęciu Europa Środkowa to region, w którym porażkę poniosły zarówno wielkie projekty modernizacyjne, jak i emancypacyjne – wspólnoty zamieszkujące ten region uzyskały wprawdzie, w większości, prawo do samostanowienia w ramach państw narodowych, jednak tworzenie nowoczesnych narodów odbyło się kosztem stosunków ze wszystkimi sąsiadami – i ten stan animozji każdego z każdym jest konstytutywny dla obszaru Europy Środkowej. Specyficzny proces odradzania się narodowej świadomości

skutkował też niejednokrotnie blokowaniem procesów emancypacyjnych innych grup niż wspólnoty narodowe, czego skutki również możemy obserwować do dziś.

Być może jedną z największych porażek Europy Środkowej, które możemy obecnie spostrzec, jest porażka słabości. Doświadczenie bycia słabym – ofiarą, albo po prostu „uboższym krewnym” Zachodu, przedmiotem kpin i żartów – nie przełożyło się na większe współodczuwanie ze słabszymi. Nic zresztą dziwnego, nie ma bowiem ono, wbrew pozorom, potencjału integrującego, nie wzmacnia empatycznych postaw, trudno na podstawie tego rodzaju doświadczeń budować ponadnarodową wspólnotę. Tomasz Łubieński pisał gorzko: „Tak łatwo ulegamy gorszącej rywalizacji w cierpieniach: jest ona zdolna zakłócić braterskie współczucie” (Łubieński, 2004, s. 181). Doświadczeni przez historię – lub doświadczenie to dyskontujący – mieszkańcy Europy Środkowej celebryją swoje poczucie krzywdy i monopolizują je. Być może potrzebujemy – by raz jeszcze sparafrazować Havla – nowej *Sily bezsilnych*, nowego głosu w obronie słabych – i samej słabości, jako stałego elementu nie tylko ludzkiej kondycji tak dotkliwie przecież w tym regionie odczuwanego, a zarazem tu właśnie tak skrzętnie wyrugowanego z obszaru zainteresowania i troski. Jeżeli wzbogacimy nasz słownik o kategorie słabości, kruchości i podatności na zranienie, będziemy mogli skuteczniej działać na rzecz nie tylko ludzkich aktorów, ale też innych istot i całych ekosystemów, które – nie tylko w naszym regionie – poddane są coraz większej presji, przemocy i eksploatacji. Będziemy też mogli skuteczniej przeciwdziałać hegemonii neoliberalnego paradygmatu, który w regionie Europy Środkowo-Wschodniej często skutecznie ukrywa się pod narodowym frazesem i na którym ów wyzysk ludzi i innych istnień się opiera.

Bibliografia

- Anderson, W.** (Reż.). (2014). *Grand Budapest Hotel* [Film]. Fox Searchlight Pictures; Indian Paintbrush.
- Bibó, I.** (2012). Nędza małych państw wschodnioeuropejskich (J. Snopek, Tłum.). W I. Bibó, *Eseje polityczne* (ss. 22–98). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Bradbury, M.** (1987). *My strange quest for Mensonge: Structuralism's hidden hero*. A. Deutsch.
- Bradbury, M.** (1994). *Kursy wymiany* (E. Kraskowska, Tłum.). Żysk i ska.
- Czyżewski, K.** (1994). Europa Środkowo-Wschodnia roku 1994, czyli jak być sobą. *Krasnogruda*, 1994(2–3), 11–19.
- Dunin-Wąsowicz, P.** (1999). Mitteleuropa. W P. Dunin-Wąsowicz & A. S. Rodys, *Odczapów: Przewodnik dla turystów mentalnych*. Lampa i Iskra Boża.
- Dunin-Wąsowicz, P., & Rodys, A. S.** (1999). *Odczapów: Przewodnik dla turystów mentalnych*. Lampa i Iskra Boża.
- Franzen, J.** (2012). *Korekty* (J. Grabarek & A. Nakoniecznik, Tłum.). Sonia Draga.
- Galniche, X.** (2013). Europa pachnąca partykularzem? Nowe Abdery w Europie Środkowej albo przyzwolenie na pospolitość. *Przeгляд Filozoficzno-Literacki*, 2013(1–2), 137–165.

- Gołoburda, P.** (2008). Chwistkowe bajdy – historia Biura ds. Poszerzania Wyobraźni i Podhalańskiej Akademii Wiedzy. *Lampa*, 2008(11).
- Gołoburda, P.** (2011). Zapoznana Europa Środka. W P. Gołoburda, *Wysoki gmach błędów*. Lampa i Iskra Boża.
- Havel, V.** (1990). Czeski los? (A. Jagodziński, Tłum.). *Literatura na Świecie*, 1990(9), 110–116.
- Jančar, D.** (1993). Nowe lustro dla Europy Środkowej (J. Pomorska, Tłum.). W D. Jančar, *Terra incognita* (ss. 76–77). Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Krajewski, M.** (Red.). (2012). *Niewidzialne miasto*. Fundacja Bęc Zmiana.
- Lodge, D.** (2001). *Myśląc* (Z. Naczyńska, Tłum.). Rebis.
- Łubieński, T.** (2004). Zwyczajna śmierć: Warszawa, Oradour, Paryż. W T. Łubieński, *Ani tryumf, ani zgon: Szkice o Powstaniu Warszawskim*. Nowy Świat.
- Pesymista.** (1981). Jak przeskoczyć samego siebie. *Obóz*, 1981(3).
- Rakowski, T.** (2009). *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy*. Słowo/obraz terytoria.
- Rüb, M.** (2001). Gdzie leży Europa Środkowa? *Kafka: Kwartalnik Środkowoeuropejski*, 2001(1), 14–20.
- Ślędz Otrembus Podgrobelski.** (1992). *Wstęp do imagineskopii*. Wyobraźnia Nietoperza.
- Topol, J.** (2002). *Siostra* (L. Engelking, Tłum.). W.A.B.
- Wagner, R.** (1994). Wśród braci (Skorowidz wschodnioeuropejskiej nienawiści). *Krasnogruda*, 1994(2–3), 198–202.
- Żadan, S.** (2008). *Hymn demokratycznej młodzieży* (M. Petryk, Tłum.). Wydawnictwo Czarne.

“Born Out of Crisis, Buried by Catastrophe”: Central Europe as a Project Doomed to Failure

Abstract: In her paper, the author examines images of Central Europe created in various popular genres (campus novels, quasi-guidebooks, films, essays) as well as interpretations of the Central European myth from countries of the region. The aim is to reflect on two main Central European narratives. One is a vision of retrospective utopia of lost harmonious coexistence of cultures, religions and nations. The other – an image of the “misery of small Central European states”, of a backward region, immersed in never-ending ethnic conflicts. The author seeks to address the question of how these narratives influence the interpretation of the systemic transition process and of contemporary problems that the region is facing.

Keywords: Central Europe; transition; stupidity; nationalism; neoliberalism

---

Article No. 2257

DOI: 10.11649/slh.2257

Citation: Parfianowicz, W. (2020). „Zrodzona z kryzysu, pogrzebana przez katastrofę”: Europa Środkowa jako projekt skazany na porażkę. *Studia Litteraria et Historica*, 2020(9), Article 2257. <https://doi.org/10.11649/slh.2257>

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License, which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. <http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl>

© The Author(s) 2020

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

Author: Weronika Parfianowicz, University of Warsaw, Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5645-3119>

Correspondence: w.parfianowicz@uw.edu.pl

The preparation of this work was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared she has no competing interests.